

همایش علمی پژوهشی فقه و حقوق اسلامی

نهاد برگزار کننده همایش: موسسه قانون یار

((با حمایت معنوی مرکز علمی کاربردی سازمان همیاری شهرداری های استان اصفهان))

دبیر اجرایی همایش: دکتر امین امیریان فارسانی
شماره مجوز: ۷۸۸۶۴-۹۸/۲۳۵۱
سال برگزاری همایش: ۱۳۹۸
شماره مقاله: ۸۸۹۵/۰۶۱۷
رده بندی کنگره: غ ۱۰۱/۴۷۲

وضعیت حقوقی انواع مسئولیت قراردادی ناشی از فعل دیگری در مسئولیت های قراردادی

دکتر بهنام اسدی^۱

مدیر عامل و صاحب امتیاز موسسه قانون یار

استاد دانشگاه

چکیده

قاعده این است که هر کس مسئول خطاهای خویش باشد، خطاهایی که خود مرتکب میشود یا دستور ارتکاب آن ها را می دهد و وسایل آن را فراهم می کند، مسئولیت های ناشی از فعل غیر چهره ی حمایتی دارد و معمولاً برای این است که زیانی جبران نشده باقی نماند. منشا التزام و تعهد ممکن است که اراده و قرارداد متعهد باشد که به تعهد ارادی یا تعهد قراردادی تعبیر می شود. گاهی قراردادی که ما بین طرفین وجود دارد بر اساس مفاد تعهد طرفین پیش نرفته و متعهد نمی تواند به تعهد خود در مقابل متعهد له عمل کند و علت آن هم عدم انجام تعهد ثالث در مقابل متعهد قراردادی است و گاهی اشخاص در قرارداد خود می خواهند تعهد نمایند که در صورت وقوع فعل توسط ثالث و ایجاد ضرر مسئولیت خساراتی را که ثالث بوجود آورده به موجب این قرارداد متعهد شده و بر عهده بگیرند، به عبارتی در مواردی که شخص ثالث براسا فعل خود موجب ایجاد خسارت از سوی متعهد قراردادی به غیر شده و مسئول جبران خسارت زیان دیده به طور مستقیم است، شخصی غیر

^۱ مولف ۴۵ کتاب پژوهشی و نویسنده بیش از صد مقاله علمی تا سال ۱۳۹۹

از زیان زنده مسئول جبران خسارت های او در مقابل زیان دیده باشد و خسارت های وارده از سوی او را جبران کند که اصطلاحاً با نام مسئولیت قراردادی ناشی از فعل دیگری یا فعل غیر مورد بررسی قرار می گیرد.

واژگان کلیدی: مسئولیت قراردادی، مسئولیت قراردادی ناشی از فعل دیگری، عامل خارجی، تخلف ثالث، جبران خسارت، ارکان مسئولیت

مقدمه

مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر: تعهد قانونی و قراردادی به جبران خساراتی است، که در نتیجه تخلف ثالث از انجام تعهد خود یا زیان هایی که او به متعهد له وارد کرده است، برای متعهد قراردادی بوجود می آید، تفاوت عمده مسئولیت قراردادی با مسئولیت مدنی در وجود قرارداد و لزوم وجود تقصیر در مسئولیت قراردادی است. به طور کلی شرایط مسئولیت قراردادی عبارتند از:

۱: وجود قرارداد

۲: اعتبار قرارداد

۳: تخلف از انجام تعهد

۴: وجود ضرر

۵: رابطه سببیت

متعهد قراردادی زمانی از مسئولیت معاف می شود که زیان وارده ناشی از حادثه خارجی بوده که نتوان به او منتسب کرد. در صورتی که هم مسئولیت مدنی و هم مسئولیت قراردادی وجود داشته باشد، متعهد له در انتخاب هر کدام از آنها برای جبران خسارت مختار است. مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر گاهی مبنای قانونی قراردادی دارد مثل ماده ۳۸۸ قانون

تجارت در مورد متصدی حمل و نقلی که مسئول خسارات رانندگان خود در مقابل متعهد له قراردادهای خود است و گاهی مبنای آن اراده صرف طرفین است و ماده ۱۰ قانون مدنی توجیه کننده آن است، مثل رای وحدت رویه ۲۲ اسفند ۱۳۴۱ که می تواند مصداقی از آن باشد و مثال بارز دیگر آن بیمه مسئولیت است. اما گاهی مسئولیت ناشی عمل ثالث است، که خود ۲ حالت دارد:

۱- گاهی ثالث از تعهد خودداری می کند و موجب مسئولیت می شود. در این مورد متعهد له رابطه ای با ثالث نداشته و نمی تواند به او رجوع کند.

۲- ثالث عملی انجام می دهد که موجب ایجاد مسئولیت می شود، این مورد خود دو حالت دارد:

الف - عمل ثالث موجب اصلی اراده از متعهد می شود، در این مورد مصداقی از قوه قاهره محقق می شود و او را از مسئولیت معاف می کند اما مسئولیت مدنی ثالث تحت شرایطی باقی است.

ب - اختیار را از متعهد سلب نمی کند، در اینجا متعهد قراردادی مسئول است و باید خسارات را بپردازد.

بخش اول: کلیات

مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر در دو عنوان کلی می تواند مورد مطالعه قرار گیرد. موردی که موضوع اصلی قرارداد طرفین بر عهده گرفتن مسئولیت های غیر در محدوده نفوذ قانونی است، و نوعی آگاهی قبلی در ایجاد مسئولیت وجود دارد و تا حدودی به تعهد به فعل ثالث نزدیک است. موردی که مسئولیت قراردادی برای متعهد به خاطر عدم انجام تعهد ثالث در مقابل خود متعهد و ناتوانی او در انجام تعهد قراردادی در مقابل متعهد له بوجود آمده قابل بررسی است. همان طور که می دانیم عقود و معاملات موجودات غیر مادی هستند که در عالم اعتبار و با همکاری متقابل اراده دو یا چند طرف به وجود می آید. به این جهت

آثار آن نیز باید به اشخاصی که آن را اراده کرده اند تسری پیدا کند و اعمال حقوقی قاعدتاً نباید نسبت به اشخاص ثالث که اراده ایشان یا اراده نماینده ایشان در اختن این ماهیت اعتباری دخالتی نداشته است. اثری داشته باشد یعنی نباید برای این اشخاص که اشخاص ثالث نامیده می شوند موقعیت حقوقی ایجاد کند و بر ایشان حق یا تکلیفی بوجود آورد. اما در مواردی استثنایی آثار قرارداد به اشخاص ثالث تسری پیدا می کند. و انجام تعهد از سوی آن ها موجب انجام شدن تعهد از سوی متعهد قراردادی می گردد منتها در حقوق اسلامی این تعهد در قالب تعهد به سود ثالث به صورت شرط ضمن عقد ممکن است و غالباً بدون قبول شخص ثالث نمی توان این تعهد را در عالم حقوق دارای تحقق فعلی شناخت و به عبارتی مسئولیت در صورتی قابل تحقق است که ثالث هم در قراردادی با متعهد قراردادی آن را بپذیرد. برای این که به بررسی مسئولیت قراردادی بپردازیم لازم است شرایط و مبانی مسئولیت قراردادی را شناخته و پس از این نوع مسئولیت را مورد بررسی قرار دهیم.

الف - تعریف مسئولیت

عبارت مسئولیت کلمه ای عربی است و معادل فارسی آن عبارت (پاسخگویی) است که معنای آن از لحاظ لغوی تا حدودی واضح و روشن است و ابهامی ندارد و در اصطلاح حقوقی نیز این عبارت از معنای لغوی دور نشده و مسئولیت عبارت است از پاسخگویی شخص در قبال اعمالی که عرفاً به او استناد داده می شود که به تبع ضمانت اجرای آن بر حسب مسئولیت متفاوت است.

ب - مسئولیت قراردادی

مسئولیت قراردادی عبارت است از التزام و تعهد قانونی متعهد متخلف به جبران خساراتی که در نتیجه تخلف از او انجام تعهد به متعهد له وارد شده است.

کسی را که طرف عقد یا قائم مقام قانونی طرف عقد نیست ثالث می نامند. به عبارتی در مسئولیت قراردادی ثالث شخصی است که رابطه قراردادی با متعهد له نداشته و از طرف متعهد نیز مسئول انجام تعهد او نیست، اما خود در مقابل متعهد تعهدی را باید انجام دهد. با توجه به تعاریف مذکور مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر را این گونه می توان تعریف نمود: پاسخ گویی و مسئول بودن متعهد، به جبران خساراتی که در نتیجه تخلف شخصی که طرف عقد یا قائم مقام او نیست، در مقابل طرف قراردادی خود. پیش از طرح مطالب به این نکته باید اشاره کرد که با وجود اینکه مسئولیت قراردادی و مسئولیت مدنی شباهت های زیادی دارند و امروزه مسئولیت قراردادی را زیر مجموعه مسئولیت مدنی می دانند اما تفاوت هایی هم در آن ها وجود دارد که ماهیت آن ها را تا حدودی از هم جدا می کند.

د - شرایط مسئولیت قراردادی

هر چند در گذشته اعتقاد بیشتر حقوقدانان بر این بود که بین این دو مسئولیت تفاوت عمده و اساسی وجود دارد و آن عبارت از این است که برای تحقق مسئولیت مدنی اثبات تقصیر عامل فعل زیان بار لازم است، ولی در تحقق مسئولیت قراردادی تقصیر متعهد مفروض است و صرف عدم انجام تعهد در سر رسید آن تقصیر محسوب می شود. اما امروزه با توجه به جبران خسارت زیان دیده که هدف مشترک این دو مسئولیت است. همچنین با توجه به گسترش دامنه مسئولیت بدون تقصیر این گرایش وجود دارد که مسئولیت قراردادی زیر مجموعه مسئولیت مدنی است و برای تحقق آن شرایط زیر لازم است:

۱- لزوم وجود قرارداد

یکی از شرایط اساسی تحقق مسئولیت قراردادی وجود قرارداد می باشد، زیرا فعل زیانبار شخص مسئول در مسئولیت قراردادی عبارت از تخلف از انجام تعهد می باشد. بنابراین وجود قرارداد که منشاء پیدایش تعهد می باشد ضروری است چون در صورت عدم وجود قرارداد تعهد ناشی از قرارداد برای مسئول محقق نمی شود تا تخلف از انجام آن فعل زیانبار محسوب گردد.

۲- لزوم اعتبار قرارداد

علاوه بر اینکه لازم است بین مسئول و زیان دیده قراردادی باشد لازم است که قرارداد منعقد شده نافذ و صحیح باشد زیرا از قرارداد باطل یا غیر نافذ هیچگونه تعهدی ناشی نمی شود تا تخلف از انجام آن فعل زیان بار متعهد محسوب گردد. در صورتی که قرارداد منعقد شده باطل باشد مسئولیت احتمالی طرفین نسبت به یکدیگر مسئولیت مدنی به مفهوم خاص آن است و تا زمانی که قرارداد منعقد شده نافذ نباشد خسارت وارده به آن ها مشمول قواعد مسئولیت قراردادی نمی شود.

۳- ضرورت تخلف از انجام تعهد

متعهد باید تعهد خود را انجام نداده یا از نحوه انجام آن تخلف کرده باشد. لزوم این شرط به این جهت است که عدم انجام تعهد در مسئولیت قراردادی فعل زیان بار مسئول و متعهد متخلف محسوب می شود و تا زمانی که شخص انجام تعهد خودداری نکند نمی توان او را مسئول تلقی نمود. امتناع از انجام تعهد ممکن است عدم انجام صرف و کامل باشد، مانند موردی که نقاشی تابلوی خاصی را در مدت معینی تعهد نماید ولی در مدت معین شده اصلاً تابلو مذکور را نقاشی ننماید و یا ممکن است انجام، ناقص یا نادرست تعهد باشد مثلاً متعهدی که در مقام تسلیم کالا، کالای معیوبی تسلیم مشتری می کند، تعهد خود را انجام داده است ولی کامل انجام نداده است و مشتری می تواند خواستار تسلیم کالای سالم شود.

۴- وجود ضرر

هر چند که شرایط پیشین برای تحقق مسئولیت قراردادی لازم و ضروری است ولی کافی نیست بلکه لازم است از عدم انجام تعهد متعهد به متعهد له خسارت وارد شود تا ملزم به جبران آن گردد. زیرا هدف مسئولیت مدنی و قراردادی احقاق حق و جبران خسارت است و تا زمانی که خسارتی وارد نشود مسئولیت فاقد موضوع است.

۵- ضرورت وجود رابطه سببیت

بین ضرر زیان دیده و تخلف متعهد قراردادی باید رابطه سببیت وجود داشته باشد، زیرا در صورتی که چنین رابطه ای وجود نداشته باشد ضرر وارده به متعهد متخلف استناد ندارد و نمی توان او را مسئول جبران چنین خساراتی نمود. به همیم دلیل در مواد ۶۶۶ و ۶۳۹ قانون مدنی وجود سببیت عرفی شرط مسئولیت وکیل در قبال موکل و مالک در قبال متصرف مال محسوب شده است.

بخش دوم: نکات فرعی پیرامون مسئولیت قراردادی

الف: تفاوت مسئولیت قراردادی با مسئولیت مدنی

اختلاف عمده مسئولیت قراردادی با مسئولیت مدنی در:

۱. وجود و عدم وجود تعهد قراردادی می باشد. به عبارتی در مسئولیت قراردادی وجود تعهد ناشی از قرارداد است که شخص را به انجام مورد تعهد ملتزم می نماید و در صورت عدم انجام آن در سر رسید مقرر باید خسارت ناشی از عدم اجرای آن را که بر متعهدله وارد شده است به حکم قانون جبران نماید، ولی در مسئولیت مدنی شخص قراردادی با زیان دیده منعقد نکرده است و قانون تحت شرایطی او را به جبران خسارت دیگری ملتزم می نماید.

۲. لزوم و عدم لزوم تقصیر در برخی از مصادیق مسئولیت غیر قراردادی، برای تحقق مسئولیت ناشی از تخلف از انجام تعهد قراردادی، وجود تقصیر لازم است، هر چند که وجود آن همواره مفروض است، مگر اینکه متخلف قراردادی خلاف آن را اثبات کند (ماده ۲۲۹ قانون مدنی) در حالی که در مسئولیت غیر قراردادی، تقصیر در همه موارد لازم نیست، مثلاً وجود تقصیر شرط مسئولیت در اتلاف نیست و متلف مسئول جبران خسارت ناشی از مال دیگری است، هر چند که در اتلاف تقصیر نداشته باشد (ماده ۳۲۸ قانون مدنی) همچنین در مسئولیت متصرف مال غیر

وجود تقصیر، در صورت تلف مال، شرط مسئولیت متصرف نمی باشد (مواد ۳۰۳ و

و ۳۰۸ قانون مدنی)

۳. تفاوت در تحمل کننده بار دلیل، در مسئولیت قراردادی تقصیر متعهد در عدم انجام تعهد مفروض است مگر اینکه ثابت کند که منشاء تخلف علت خارجی بوده است که مربوط به او نمی شود (ماده ۲۲۷ قانون مدنی) در صورتی که در مسئولیت غیر قراردادی در مواردی که وجود تقصیر برای مسئولیت لازم است، تقصیر مفروض نیست و باید وجود آن به وسیله زیان دیده اثبات شود. و تفاوت فرعی دیگری نیز وجود دارد که ذکر آن ها در رابطه با موضوع بی فایده است و فقط از لحاظ تفکیک بین این مسئولیت ها مواردی از تفاوت این دو مسئولیت عنوان گردید.

ب: آیا در مسئولیت قراردادی تقصیر شرط است؟

در قواعد مربوط به مسئولیت قراردادی نامی از تقصیر به معنای مرسوم آن برده نشده است. در این مورد دو نظر ابراز شده است:

۱- اجرا نشدن قرارداد خود تقصیر است:

اگر این تعریف برگزیده شود که تقصیر تخلف از اجرای تعهدی است که شخص بر عهده دارد، طبیعی است که تفاوت نمی کند منبع تعهد نقض شده قرارداد باشد یا قانون. پس باید گفت آن که از اجرای تعهد خود می گریزد خطا کار است، ولی بر مبنای تعریف های دیگر نیز، نشانه هایی وجود دارد که قانون گذار نقض عهد را تقصیر می شمارد و برای ایجاد مسئولیت کافی می داند. در قواعد مربوط به مسئولیت قراردادی نامی از تقصیر به معنای مرسوم آن برده نشده است؛ همه جا سخن از نقض عهد است به اضافه، اثبات بی تقصیری متعهد، آثار عهد شکنی را از بین نمی برد، او به چیزی زیاد تر از بی تقصیری نیاز دارد. باید ثابت کند که حادثه خارجی و احتراز ناپذیر مانع از وفای به عهد شده است (مواد ۲۲۷ و ۲۲۹ قانون مدنی). شاید در نخستین نگاه تفاوت این دو به نظر نیاید، چرا که اثبات وجود قوه قاهره و ممکن نبودن اجرای تعهد نیز نشان می دهد که ملتزم به عقد تقصیر نکرده است ولی دقت بیشتر و تحلیل مبانی اثبات تفاوت ها را آشکار می سازد. در اثبات بی تقصیری

احتمال دارد عهد شکنی منسوب به متعهد باشد و تنها احراز شود که همچون انسانی متعارف رفتار کرده است. در حالی که در اثبات وجود مانع ناگهانی و احتراز ناپذیر باید احراز شود که عهد شکنی را به خواننده نمی توان نسبت داد. سبب انجام نشدن تعهد مانع خارجی است ، که متعهد توان دفع آن را ندارد.

۲- اجرا نشدن قرارداد اماره بر تقصیر است

بر مبنای این نظر ، تقصیر قراردادی نیز کاری قابل سرزنش است و مفهومی ممتاز از تقصیر در مسئولیت قهری ندارد در این فرض کاهلی و کوتاهی و غفلت تقصیر است نه انجام ندادن تعهد ، زیرا اگر انجام نشدن قرارداد خود تقصیر به شمار آید ، باید اثبات وجود قوه قاهره نیز نتواند مدیون را از مسئولیت رها سازد وانگهی ، چرا پزشکی که توانسته است بیمار را از مرگ نجات دهد مقصر محسوب نمی شود و زیان دیده باید خطای او را ثابت کند. تحلیل این مورد و مواردی نظیر این نشان می دهد که عدم اجرای تعهد در صورتی تقصیر است که با کار قابل سرزنشی همراه باشد. به بیان دیگر عدم اجرای ناشی از تقصیر مسئولیت به بار می آورد و همین که ثابت شود کوتاهی یا عمدی در کار نبوده است مدیون نیز از ضمان می رهد ، منتهی ، چون قانون گذار می خواهد در این باره به یقین برسد و بر مبنای احتمال مدیون را معاف نکند ، از او کار دشوارتری انتظار دارد ، کافی نیست که ثابت شود از متعهد خطایی سر نزده است ، باید احراز شود که دلیل عدم اجرای عقد حادثه خارجی است که به او مربوط نمی گردد. نظر نخست با قوانین ما سازگار تر است ، زیرا اماره مبتنی بر درجه احتمال است و از انجام نشدن تعهد هیچ احتمالی بر وجود تقصیر مدیون استنباط نمی شود. آن جا که اثبات تقصیر ضرورت پیدا می کند ، در واقع موضوع تعهد امری مشخص نیست و ملتزم خود را پایبند به کوشش و احتیاط می کند و تنها اثبات بی مبالاتی او می تواند عدم انجام تعهد را نشان دهد. پس در همه موارد ، نخستین مسئله عدم اجرای قرارداد است و دلایل نیز متوجه همین مسئله است. جستجوی انگیزه و دلیل عدم اجرا مسئله دیگری است که نباید با مفهوم تقصیر قراردادی مخلوط گردد. در ماده ۲۷۸ قانون مدنی در مورد تعهدی که موضوع آن تسلیم عین معین است مقرر می دارد... تسلیم آن به صاحبش در وضعیتی که حین

تسلیم دارد موجب برائت متعهد می شود اگر چه کسر و نقصان داشته باشد مشروط به این که این کسر و نقصان از تعدی یا تفریط متعهد ناشی نشده باشد... در امانت نیز مالک باید تعدی و تفریط امین را ثابت کند (مواد ۶۱۴ و ۶۳۱) از این مواد بر می آید که مسئولیت قراردادی منوط به اثبات تقصیر متعهد است. منتهی این تقصیر چهره ی خاص دارد و به دلیل ارتباط نزدیک آن با مبنای قرارداد در عهد شکنی خلاصه می شود. به عبارتی به طور مطلق در تمام موارد صادق نیست زیرا ممکن است شرط خلاف در قرارداد آورده شود. نکته ای که در رابطه با این موضوع قابل توجه است این است که آیا می توان با وجود قوه قاهره در ناتوانی ثالث در اجرای تعهد مسئولیت را در این فرض نیز به متعهد قرارداد بار کرد؟ در پاسخ باید گفت: در نفوذ شرطی که بر گستره ی مسئولیت متعهد بیفزاید کمتر تردید می شود. در واقع، این شرط بر تعهد متعارف مدیون می افزاید قرارداد میدان دادو ستد و جولانگاه تراضی است. آن چه دو طرف می خواهند قانون نافذ می شناسد و از مفاد آن حمایت می کند تا جایی که گفته اند، قرارداد قانون دو طرف است. بنابراین، شرطی که بر مسئولیت متعهد می افزاید، بنا بر اصل نافذ است (مواد ۱۰ و ۲۲۳ قانون مدنی) بنا بر این متعهد می تواند اجرای قرارداد را تضمین کند و احتمال پیشامدهای ناگهانی و احتراز ناپذیر را بر عهده بگیرد. در این صورت وجود قوه قاهره نیز در مسئولیت فعل ثالث او را از مسئولیت معاف نمی کند.

ج - موارد معافیت متعهد از مسئولیت قراردادی

براساس ماده ۲۲۷ قانون مدنی متعهد از انجام تعهد وقتی محکوم به تادیه خسارت می شود که نتواند ثابت نماید که عدم انجام به واسطه علت خارجی بوده است که نمی توان به او مربوط نمود. بر این اساس به توصیف عامل خارجی و مصادیق آن خواهیم پرداخت که در بحث اصلی بسیار کارآمد است.

تعریف عامل خارجی: ممکن است در وقوع ضرر عوامل خارجی دخالت نمایند، در این صورت باید دید دخالت عوامل خارجی چه تاثیری در حدود مسئولیت عامل فعل یا رابطه سببیت بین فعل و زیان خواهد داشت. مراد از عامل خارجی، هر حادثه ای غیر از اشخاص

انجام دهنده فعل زیان بار است که در تحقق و ورود زیان دخالت کرده است. اثر عوامل خارجی که بر رابطه سببیت بین فعل زیان بار و ضرر وارده ممکن است دخالت نمایند شامل موارد زیر است:

۱. قوه قاهره

یکی از عواملی که ممکن است در وقوع فعل زیان بار دخالت نماید قوه قاهره است، مراد از قوه قاهره: حادثه ای است که خارج از اراده عامل فعل زیان بار و بر حسب سیر عادی امور غیر قابل پیش بینی و تحمل است که در تحقق فعل زیان بار دخالت نموده یا عامل فعل زیان بار را به انجام فعل زیان بار و جبور و وادار کرده است. دخالت قوه قاهره همراه با تقصیر انجام دهنده فعل زیان بار باشد، که مورد بررسی قرار می گیرد.

۲. دخالت قوه قاهره بدون تقصیر عامل

در صورتی که قوه قاهره بدون تقصیر و بی احتیاطی انجام دهنده فعل زیان بار در وقوع فعل زیان بار یا تحقق ضرر دخالت نماید. رابطه سببیت بین فعل زیان بار و ضرر وارده از بین می رود و ضرر عرفاً به قوه قاهره مستند می شود. بنابراین نمی توان عامل یا عاملین فعل زیان بار را مشمول آن تلقی نمود. زیرا با دخالت قوه قاهره عمل عرفاً به آن استناد پیدا می نماید و روشن است که انجام دهنده فعل زیان بار در صورتی مسئولیت دارد که فعل به او استناد داشته باشد. به همین دلیل در ماده ۳۴۳ قانون مجازات مقرر شده است که (هرگاه در اثر یکی از عوامل طبیعی مانند سیل و غیره یکی از موارد فوق حادث شود و موجب خسارت گردد، هیچ کس ضامن نیست...) همچنین در تبصره ماده ۳۳۷ قانون مجازات در خصوص تصادم دو یا چند اتومبیل بر اثر قوه قاهره مقرر شده است که (در صورتی که برخورد دو وسیله نقلیه، خارج از اختیار راننده ها باشد، مانند آن که در اثر ریزش کوه یا طوفان یا دیگر عوامل قهری تصادم حاصل شود، هیچ گونه ضامنی در بین نیست).

۳. دخالت قوه قاهره همراه با کوتاهی شخص

در صورتی که قوه قاهره به تنهایی در ایجاد ضرر دخالت نداشته باشد، بلکه همراه تقصیر شخص دیگری در تحقق فعل یا ضرر وارده دخالت نماید، باید دید که همراهی قوه قاهره و تقصیر شخص در ایجاد زیان چه تاثیری بر مسئولیت او دارد. مثلاً اتومبیلی، در زمان سرعت غیر مجاز راننده و طوفان شدید تصادم کند، یا سدی، با وجود عدم رعایت استاندارد ایمنی سد سازی و جاری شدن سیل شکسته شود و خانه و مزرعه گروهی از کشاورزان مجاور را تخریب کند. در این موارد تکلیف جبران کننده خسارت چیست؟ در رویه قضایی فرانسه، تمام مسئولیت به شخص مقصر متوجه می گردد. اما به نظر می رسد در این موارد، باید احراز نمود که ضرر وارده استناد به کدام یک از دو عامل دخیل در حادثه دارد، اگر ضرر وارده عرفاً استناد به کوتاهی عامل داشته باشد، در این صورت، قوه قاهره نقشی در حادثه ندارد و عامل مسئول جبران خسارت وارده است.

دخالت شخص ثالث: ممکن است شخص ثالث در انجام عمل زیان بار با عامل آن دخالت نماید، چیزی که موضوع بحث ما را نیز شامل می شود، باید دید که دخالت ثالث چه تاثیری بر رابطه سببیت بین فعل زیان بار و ضرر وارده یا استناد عرفی فعل موجب زیان خواهد گذاشت. در این جا هم دو فرض قابل تصور است:

۱- استناد عمل زیان بار به ثالث

۲- استناد عمل زیان بار به عامل و ثالث

۱. استناد عمل زیان بار به ثالث

اگر دخالت ثالث چنان قوی و موثر باشد که عرف عمل زیان بار را ناشی و صادر از او تلقی نماید و مباشر انجام فعل، عرفاً ابزار و آلت دست او محسوب شود، دخالت ثالث موجب انتفاء استناد عرفی فعل به مباشر می شود و فعل به او عرفاً مستند می گردد و او مسئول جبران خسارت وارده است. به همین دلیل در ماده ۳۲۹ قانون مجازات که نظریه مشهور در فقه امامیه است مقرر شده است که: هرگاه کسی دیگری را بر روی شخص ثالث پرت کند و آن شخص بمیرد یا مجروح شود... عهده دار دیه می باشد. بنابراین در مواردی که دخالت شخص

ثالث موجب استناد فعل زیان بار به او می شود ، رابطه سببیت بین فعل زیان بار عامل و ضرر وارده عرفاً منتفی می گردد و عامل از مسئولیت معاف و ثالث مسئول جبران خسارت وارده است.

۲. استناد عمل زیان بار به عامل و ثالث

اگر دخالت ثالث طوری باشد که موجب استناد فعل به او و انجام دهنده فعل زیان بار شود و عرفاً عمل زیان بار به هر دو مستند گردد ، در این فرض ، دخالت ثالث هر چند موجب انتفاء رابطه سببیت بین فعل زیان بار و ضرر وارده نمی شود ، لیکن موجب کاهش مسئولیت او نسبت به جبران خسارت وارده می شود ، زیرا در این گونه موارد عمل ثالث و فعل زیان بار عامل ، عرفاً سبب ورود ضرر محسوب می شود. به همین دلیل در ماده ۳۶۵ قانون مجازات اسلامی بر مبنای نظریه تداخل اسباب ، هر یک از ثالث و عامل ، مسئول پرداخت نصف خسارت وارده قرار گرفته است. در این ماده عنوان می شود : هرگاه چند نفر با هم سبب آسیب یا خسارتی شوند ، به طور تساوی عهده دار خسارت خواهند بود. هر چند بعضی در این مورد به استناد ماده ۱۴ قانون مسئولیت مدنی حکم به مسئولیت تضامنی ثالث و انجام دهنده فعل زیان بار در قبال زیان دیده کرده اند و حکم این ماده را ناظر بر روابط انجام دهنده فعل زیان بار و ثالث دانسته اند ، لیکن همان گونه که از ظاهر ماده نیز به ذهن متبادر می شود ، حکم ماده در رابطه با زیان دیده و عاملین فعل زیان بار است. مضاف بر این ، این ماده از فقه امامیه اقتباس شده است که در آن مسئولیت تضامنی وجود ندارد و ماده ۱۴ قانون مسئولیت مدنی ، از قانون تعهدات سوئیس اقتباس شده است و دارای حکمی خلاف قائده است و آن را نباید به غیر از مورد نص تسری داد.

د - ارتباط مسئولیت قراردادی با مسئولیت مدنی

در این زمینه دو نظر وجود دارد که به بیان آن خواهیم پرداخت :

۱. نظریه تمایز

۲. نظریه وحدت

۱. نظریه تمایز: درباره ارتباط مسئولیت قراردادی با مسئولیت مدنی یک نظر بر این مبتنی است که این دو کاملاً متعدد و از همدیگر متمایز می باشند. زیرا اولاً در تحقق مسئولیت قراردادی اهلیت شخص مسئول لازم است ولی در تحقق مسئولیت مدنی شخص اعم از این که دارای اهلیت یا محجور باشد مسئول است و اهلیت شرط تحقق مسئولیت مدنی نیست. ثانیاً در مسئولیت قراردادی بار اثبات دلیل بر عهده مسئول و متعهد است و او باید ثابت نماید که قوه قاهره مانع انجام تعهد شده است. ولی در مسئولیت مدنی بار اثبات دلیل بر عهده زیان دیده و خواهان است. ثالثاً در مسئولیت قراردادی دامنه ی ضرر قابل جبران محدود به ضرری است که در زمان انعقاد قرارداد قابل پیش بینی است ولی در مسئولیت مدنی ضرر به طور مطلق اعم از قابل پیش بینی یا غیر قابل پیش بینی ضمان آور و قابل جبران است. رابعاً در صورت تعدد مسئولین در مسئولیت قراردادی اصل بر این است که هر مسئول به اندازه سهم خویش جبران خسارت نماید ولی در مسئولیت مدنی در صورت تعدد مسئولین اصل بر تضامن است و هر مسئولی در مقابل زیان دیده باید تمام زیان وارده را جبران کند. این دلایل حتی از طرف کسانی که معتقد به تمایز مسئولیت مدنی از مسئولیت قراردادی می باشند، مورد انتقاد قرار گرفته است، زیرا در دلیل اول بین شرایط انعقاد قرارداد و شرایط تحقق مسئولیت ناشی از عدم اجرای آن یا مسئولیت قراردادی خلط شده است. چون در انعقاد قرارداد اهلیت طرفین شرط صحت و نفوذ قرارداد است ولی در تحقق مسئولیت قراردادی اهلیت مسئول شرط نیست.

۲. نظریه وحدت: این نظریه مبتنی بر این است که از یک طرف اختلاف اساسی بین تعهد ناشی از این دو مسئولیت وجود ندارد و تعهد ناشی از هر دو عبارت از لزوم جبران خسارت وارده به دیگری است. از طرف دیگر منشاء وجود هر دو تعهد نیز اخلاص به تعهد سابق است. بنابراین اختلافی که بین این دو مسئولیت توسط طرفداران تعدد این دو مسئولیت ابراز شده است تصنعی و ساختگی است. به همین

دلیل امروزه بیشتر حقوقدانان و صاحب نظران به این نتیجه رسیده اند که این دو مسئولیت واحد می باشند و تفاوت عمده ای ندارند.

سوال: آیا زیان دیده می تواند به جای مسئولیت قراردادی زیان خود را از طریق مسئولیت مدنی جبران کند؟

دیوان عالی کشور فرانسه در برخی از موارد اظهار عقیده کرده است که زیان دیده قراردادی نمی تواند بر مبنای مسئولیت مدنی اقامه دعوی نماید. زیرا طرفین نباید قرارداد تنظیم کننده روابط خود را فراموش کنند. لیکن همان گونه که حقوقدانان معتقدند زیان دیده می تواند بین مسئولیت مدنی و قراردادی حق انتخاب داشته باشد مشروط بر این که طرفین این حق را در قرارداد محدود نکرده باشند. مثلاً مطابق ماده ۲۳۰ قانون مدنی در صورتی که طرفین میزان خسارت ناشی از عدم انجام تعهد را از قبل معین کرده باشند، قاضی حق ندارد میزان خسارت تعیین شده را کاهش یا افزایش دهد. بنابراین در این فرض زیان دیده و یا طرف مقابل نیز حق ندارد از طریق مسئولیت مدنی خواهان تعیین خسارت کند زیرا آن ها با انعقاد قرارداد تحدید خسارت، حق خود را محدود کرده اند. در نتیجه زیان دیده قراردادی می تواند بین مسئولیت مدنی و مسئولیت قراردادی برای جبران خسارت وارده هر کدام را که می خواهد انتخاب کند. مبنای صحت پذیرش مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر در مواردی که پذیرش مسئولیت موضوع اصلی قرارداد است. ماده ۱۰ قانون مدنی عنوان می کند قراردادهای خصوصی نسبت به کسانی که آن ها را منعقد نهموده اند در صورتی که مخالف صریح قانون نباشد نافذ است. در این نوع قراردادها که بر اساس ماده ۱۰ منعقد می شود طرفین باید نتایجی را که از عقد انتظار دارند و در حدود قانون است ذکر کنند و در صورت عدم ذکر نتایج مذکور منتفی خواهد بود. همچنین در ماده ۲۲۳ قانون مدنی عنوان می شود که هر معامله که واقع شده باشد محمول بر صحت است مگر این که فساد آن معلوم شود. و در ماده ۱۶۹ همین قانون عنوان می شود کسی که معامله می کند آن معامله برای خود آن شخص محسوب است مگر این که در موقع عقد خلاف آن را تصریح نماید یا بعداً خلاف آن ثابت شود. مع ذلک ممکن است در ضمن معامله که شخص برای خود می کند تعهدی

هم به نفع شخص ثالثی بنماید. باید توجه داشت که درست است که بر اساس ظاهر ماده ۱۹۶ شرط صحت تعهد به نفع ثالث این است که دو طرف معامله خاصی را انجام دهند و ضمن آن تعهد مورد نظر را به صورت تبعی شرط کنند، ولی این استنباط درست نیست، زیرا مطابق ماده ۱۰ قانون مدنی تراضی اشخاص برای ایجاد هر دین مشروعی کفایت می کند و لازم نیست که تعهد به نفع ثالث به صورت شرط ضمن عقد باشد.

استثنا بر مواردی که نمی توان به موجب قرارداد مسئولیت غیر را در مواردی که موضوع اصلی قرارداد است بر عهده گرفت:

۱. در مواردی که مسئولیت ناشی از صدمه های بدنی و لطمه به حقوق مربوط به شخصیت و شرافت اشخاص باشد بی گمان تعهد به جبران خسارت در این مورد علاوه بر اینکه مخالف نظم عمومی است با مبانی اخلاقی برخورد داشته و نامشروع است و از میزان احتیاط می کاهد و بی مبالاتی را دامن می زند.

۲. بر عهده گرفتن مسئولیت قراردادی غیر در مواردی که غیر قصد اضرار به دیگری یا اعمالی که در دید عرف به عمد می ماند را دارد و همچنین است در فرضی که به عمد از اجرای قرارداد خودداری می کند یا کاری را انجام می دهد که از حیث درجه احتمال تخلف از عقد در حکم عمد است.

به عبارتی در این مورد باید قلمرو قرارداد را بررسی نمود که تا چه حد و چه فعلی از غیر تضمین شده است. اگر قلمرو آن شامل مسئولیت مدنی ناشی از جرم و غضب و سایر زیان های عمدی گردد قرارداد باطل و مسئولیتی ایجاد نمی شود. زیرا علاوه بر این که موضوع قرارداد فاقد منفعت عقلایی مشروع است و فاقد شرایط صحت است نظم عمومی هم اقتضاء می کند که چنین قراردادی باطل باشد چون باعث جسارت افراد بر ارتکاب جرم و باعث بی نظمی و اخلال در نظم اجتماعی می گردد. برای مثال طرفین نمی توانند توافق کنند که در صورت اضرار عمدی که ثالث بر دیگری در آینده وارد می کند مسئولیت هایی که بر عهده ثالث قرار می گیرد بر عهده یکی از طرفین قرارداد باشد. زیرا علاوه بر اینکه موجبات تجری

ثالث را به وجود می آورد به طور حتم مخالف اخلاق حسنه و نظم عمومی است و نفع عقلایی و مشروع هم ندارد.

بخش سوم: وضعیت حقوقی انواع مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر

باید توجه داشت که مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر عبارت از مسئولیتی است که با تخلف ثالث در مقابل یکی از طرفین قرارداد یا عدم انجام تعهد خود موجب ناتوانی متعهد قراردادی در انجام تعهد و ایجاد مسئولیت قراردادی برای او می شود. اما مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر جدای از این موضوع در معنای عام شامل مواردی که طرفین مسئولیت تخلف های ثالث را بر عهده می گیرند نیز می شود. به عبارتی قرارداد طرفین خود توافقی مبنی بر پذیرش مسئولیت غیر است، که ابتدا به صورت مختصر مصادیقی از آن را عنوان خواهیم کرد و در ادامه موضوع را بررسی خواهیم کرد. براین اساس مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر را به ۳ شکل مورد بررسی قرار می دهیم. البته حالت های دیگری نیز متصور است، اما این ۳ مورد کلی تر و متداول تر از دیگر اشکال هستند.

۱. دسته اول شامل مسئولیت هایی است که قانون نسبت به قراردادهایی که طرفین منعقد کرده اند ایجاد می کند به عبارتی دارای مبنای قانونی و قراردادی است.
۲. دسته دوم مسئولیت هایی است که به موجب تخلف ثالث و عدم انجام تعهد از سوی ثالث باعث عدم انجام تعهد از سوی متعهد قراردادی و ایجاد مسئولیت قراردادی می شود.
۳. دسته سوم مسئولیت های قراردادی است که اراده صرف طرفین سازنده مسئولیت و اطراف آن است. که مباحث اصلی بحث ما را تشکیل می دهند، اما در مسئولیت های قراردادی که قانون طرف قرارداد را مسئول اعمال غیر می کند، هم مبنای قراردادی وجود دارد که نمونه هایی از آن را ذکر خواهیم کرد.

در این نوع مسئولیت علاوه بر این که قانون گذار مسئولیت غیر را بر عهده دیگری که همان طرف قرارداد است قرار می دهد، باید قراردادی نیز موجود باشد تا مبنای آن را به صورت مسئولیت قراردادی در آورد، با وجود اینکه موارد این نوع مسئولیت استثنایی است اما مصادیق آن زیاد است. در این مبحث ما مسئولیت متصدی حمل و نقل موضوع ماده ۳۸۸ قانون تجارت و در زمینه پزشکی درمان گروهی در زمینه اعمال جراحی را مورد بررسی قرار می دهیم

۱. مسئولیت متصدی حمل و نقل موضوع ماده ۳۸۸ قانون تجارت:

اجرای قرارداد ممکن است به وسیله کارگزاران متعهد انجام پذیرد جز در مواردی که مباشرت متعهد لازمه ی اجرای عقد است و در آن شرط می شود. ملتزم می تواند اشخاصی را مامور تهیه مقدمات و اجرای مفاد عقد کند مانند این که متصدی حمل و نقل رسانیدن کالا به مقصد را به دیگری بسپارد. در این موارد مسئولیت انجام دادن تعهد به وسیله کارگزاران با طرف قرارداد است. احتمال دارد که شخص او در این زمینه دخالت نداشته باشد ولی در هر حال براساس قرارداد مسئول اعمال دیگران است و نمی تواند به بهانه این که فعل را دیگری انجام داده خود را مسئول نداند. ماده ۳۸۸ در مورد حمل و نقل مقرر می دارد: «متصدی حمل و نقل مسئول حوادث و تقصیراتی است که در مدت حمل و نقل وارد شده اعم از اینکه خود مباشرت به حمل و نقل کرده و یا حمل و نقل کننده دیگری را مامور کرده باشد» باید توجه داشت که تعهدی را که متصدی حمل و نقل به عهده گرفته ناظر به نتیجه کار است و بدین وسیله ایمنی آن را تضمین می کند پس با واگذاری حمل به دیگری هم چنان مسئول است، پس در نتیجه تضمین ایمنی، کسی که طرف قرارداد با صاحب کالا قرار گرفته است، مسئول اعمال ماموران و نمایندگان خود و کسانی که مباشرت در حمل کالا را به موجب قرارداد جداگانه در برابر او پذیرفته اند بر عهده دارد. مفاد ماده اعم است از این که مامور و مباشر حمل کارگر و نماینده متصدی باشد یا موسسه حمل و نقل دیگری که به موجب قرارداد با متصدی این وظیفه را بر عهده گرفته است این گسترش مسئولیت متصدی باعث تمایز آن در برابر مسئولیت سایر کارفرمایان است. بر این اساس متصدی حمل

و نقل مسئول کلیه خساراتی است که در نتیجه اعمال مامور او که همان حمل کننده دوم است. می باشد، به عبارتی بر اساس قرارداد خود با صاحب کالا به موجب قانون مسئول خساراتی که غیر یا همان مامور او به وجود آورده نیز می باشد. همچنین در این زمینه آراء زیادی از دادگاه ها صادر گردیده که به طور مثال در رای ۱۱۵/۷۲-۱۳۷۲/۲/۲۵ عنوان شده است که... به هر کیفیتی که محموله مفقود و در مقصد تحویل نگردد، براساس مقررات قانون تجارت مسئولیت متصدی حمل و نقل در مقابل صاحب محموله در جهت تحویل مثل کالا و جبران خسارت تردید ناپذیر است و رابطه بین متصدی حمل و نقل با رانندگان که بدین منظور به کار گرفته می شوند، هیچ گونه اثری در رفع مسئولیت و تعهد خواننده در برابر صاحب کالا ایجاد نمی کند. در این مبحث نوعی مسئولیت برای متصدی حمل و نقل بر مبنای قرارداد در مقابل متعهد له ایجاد می شود که حتی در صورت عدم دخالت متصدی در ایجاد تخلف و نقض تعهد در هر صورت او را مسئول اعمال رانندگان خود می دارد.

۲. درمان گروهی در اعمال جراحی :

در حقوق ایران رابطه پزشک با بیمار در شکل مرسوم خود قراردادی است : بیمار به میل خود پزشک را انتخاب می کند یا پزشکی که در بیمارستان به او توصیه می شود را می پذیرد و پزشک با پذیرفتن بیمار درمان او را بر عهده می گیرد. خواه تعهد پزشک در برابر عوض باشد یا رایگان، درمان پاره ای از بیماری ها به خصوص در مورد اعمال جراحی، با گروهی از پزشکان متخصص انجام می شود. در جراحی ها، جراح اصلی نه تنها خود به درمان و عمل می پردازد، دیگران را نیز هدایت و رهبری می کند، دستیاران و پرستار به دستور او و به منظور کمک به عمل اصلی اقدام می کنند. بیمار نیز به طور معمول با پزشک قرارداد می بندد و تنها او را می شناسد و تنها جراح در برابر بیمار مسئول قراردادی است و به عنوان امر مسئول کار دستیاران خود نیز هست. و مسئولیت دیگران تابع قواعد عمومی و حرفه ای آنان است و ریشه قراردادی ندارد. به طور کلی اگر بیمار بخواهد به دستیاران پزشک برای جبران خسارت های خود رجوع کند نه تنها رابطه قراردادی با آن ها ندارد از طرفی اثبات این رابطه بسیار سخت و در مواردی غیر ممکن است و با قواعد جبران خسارات قراردادی

هم سازگار نیست. لذا نوعی مسئولیت قراردادی ناشی از فعل زبردستان پزشک که با دستورات او اعمال زیان آور را انجام داده اند بهترین راهکار حمایت از زیان دیده است. نکته ای که در مورد این مسئولیت مورد توجه است این است که آیا متعهد قراردادی پس از جبران مسئولیت غیر حق مراجعه به ثالث را دارد یا ندارد؟ باید عنوان کرد که بدیهی است که در صورت اخیر کسی که جبران کرده حق رجوع به کسی که از جانب او مامور شده است محفوظ است. و در مسئولیت ناشی از فعل غیر که در قواعد عمومی مسئولیت مدنی از آن بحث می شود در مسئولیت قراردادی هم وجود دارد. از طرفی زیان دیده در غالب موارد نمی تواند به ثالث رجوع کند، زیرا رابطه حقوقی با او ندارد. متعهد نیز احتمال دارد هیچ تقصیری در تقسیم کار و دادن آموزش های لازم و انتخاب اشخاص کار نداشته باشد. در نتیجه، گاه زبانی ناروا بدون جبران باقی می ماند، امری که حقوق از آن پرهیز دارد «قاعده لا ضرر» این است که ناچار باید متعهد را مسئول فعل دستیاران و معاونان خود قرار داد و پس از آن متعهد قادر باشد بر مبنای مسئولیت آنها به آنان رجوع کند.

ب - مسئولیت قراردادی که مبنای آن اراده طرفین است

باید قبل از هر چیز در این مورد از مسئولیت این نکته را مد نظر قرار داد که مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر بسیار مشابه عقد ضمان مذکور در قانون مدنی است، اما باید توجه داشت که عقد ضمان مذکور در قانون مدنی باید دارای شرایطی باشد که مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر فاقد آن موارد است که مهم ترین آن ها عبارتند از:

۱. لزوم منجز بودن ضمان، مثلاً ضامن نمی تواند قید کند که در صورتی که ثالث تعهد خود را انجام نداد من مسئولیت او را به عهده می گیرم. (ماده ۶۹۹ قانون مدنی) اما در مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر بر مبنای (ماده ۱۰ قانون مدنی و رای وحدت رویه ۲۲ اسفند ۱۳۴۱) در مورد تعهد حسن انجام قرارداد این امر ممکن است.

۲. سبب دین نیز در ضمان باید بوجود آمده باشد در صورتی که در مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر بر مبنای همان رای وحدت رویه نیازی نیست که سبب دین بوجود آمده باشد.

۳. این نوع مسئولیت که مصادیق آن می تواند بسته به قراردادی که طرفین منعقد می کنند متفاوت و دارای دایره شمول وسیعی باشد. و می تواند به دسته های مختلفی تقسیم شود. اما باید توجه داشت که بر اساس ماده ۱۰ قانون مدنی که در مورد عقود غیر معین وضع شده، قراردادهای خصوصی نسبت به کسانی که آن را منعقد نموده اند در صورتی که مخالف صریح قانون نباشد نافذ است. پس نمی توان مسئولیت قراردادی را که ناشی از فعل غیر است بر عهده گرفت در صورتی که مخالف صریح قانون باشد همچنین با نظم عمومی و اخلاق حسنه مغایرت داشته باشد. مصادیقی از این مسئولیت در عرف جامعه و در قراردادهای افراد بسیار رایج است. از جمله عقد بیمه که در این قرارداد زیان زننده با انعقاد قرارداد مسئولیت خود را بر عهده بیمه گر قرار می دهد و به عبارتی بیمه گر مسئولیت های او را در قبال شخص ثالث زیان دیده بر عهده می گیرد.

بخش چهارم: تخلف ثالث نسبت به متعهد قراردادی

تخلف شخص ثالث نسبت به تعهدات قراردادی منعقد با متعهد. این شکل از مسئولیت به ۲ صورت قابل تصور است:

۱- ثالث از انجام تعهد خود در مقابل متعهد خودداری کرده و باعث ایجاد مسئولیت برای متعهد قراردادی می شود.

۲- ثالث در ایفای تعهد متعهد قراردادی مستقیماً دخالت کرده و باعث عدم انجام تعهد از سوی متعهد و ایجاد تعهد قراردادی برای متعهد می شود.

قرارداد مورد لزوم برای تحقق مسئولیت قرارداد منعقد بین متعهدله و متخلف از انجام تعهد است. بنابراین اگر تخلف متعهد قراردادی نتیجه نقض تعهد قرارداد قبلی دیگری به وسیله شخص ثالث در برابر متخلف مزبور باشد، شخص ثالث مزبور را نمی توان در برابر متعهدله قرارداد دوم مسئول قراردادی محسوب کرد و این متعهدله نمی تواند، جبران خسارت عدم انجام تعهد متعهد دوم را از نقض کننده تعهد قرارداد نخست، در خواست کند. زیرا مطابق فرض، متعهدله قرارداد دوم رابطه قراردادی با ثالث متعهد در قرارداد اول ندارد، تا مسئولیت قراردادی به سود او قابل تصور باشد. مثلاً هرگاه پیمان کار ساختمانی که طبق قرارداد در برابر کارفرما متعهد به احداث ساختمانی با تهیه لوازم آن شده، به علت تخلف شخص ثالث که در قرارداد دیگر قبلاً متعهد به فراهم کردن لوازم و تسلیم آن پیمان کار گردیده است، نتواند به موقع ساختمان مزبور را احداث کند، کارفرما نمی تواند جبران خسارت ناشی از تاخیر در احداث ساختمان را از شخص ثالث قرارداد نخست در خواست کند. اما آیا می توان برای ثالث مسئولیتی غیر قراردادی به استناد مقررات تسبیب یا قانون مسئولیت مدنی شناخت؟ پاسخی که می توان داد بر حسب انواع خسارات متفاوت است و به نظر می رسد که مقررات حاکم در مواردی که می توان به مسئولیت شخص ثالث اظهار نظر کرد، نیز نسبت به انواع خسارت یکی نیست. اما به طور کلی باید گفت هرگاه در اثر فعل شخص یا ترک فعلی که او نسبت به انجام آن به حکم قانون یا قرارداد، متعهد بوده است، خساراتی به دیگری وارد شود، شخص مزبور مسئول جبران خسارات وارده است. به شرط این که ورود خسارت عرفاً مستند به فعل یا ترک فعل مزبور باشد، اعم از اینکه نتیجه مستقیم یا غیر مستقیم آن باشد، روشن است که در صورت تعدد واسطه ها در سلسله اسباب، نتیجه حاصل عرفاً به سبب دور منتسب نمی شود.

الف: موارد تاثیر عمل ثالث در جلوگیری از انجام تعهد متعهد قراردادی

۱. تاثیر خودداری شخص ثالث از ایفای تعهدش در برابر متعهد در عدم انجام تعهد

این شخص

در صورتی که خودداری شخص ثالث از انجام تعهدی که در برابر متعهد داشته است، مانع انجام تعهد این شخص در برابر متعهدله شود، بدون تردید، متعهدله نمی تواند خسارت ناشی از عدم انجام تعهد قراردادی را از این شخص ثالث درخواست کند، زیرا هیچ گونه رابطه قراردادی بین شخص ثالث و متعهدله مذکور وجود نداشته است تا ثالث در برابر این متعهدله مسئول جبران خسارت ناشی از نقض قرارداد و عدم اجرای تعهد کند. اما آیا می توان ثالث را از باب تسبیب یا قانون مسئولیت مدنی مسئول دانست؟ مثلاً درست است که متعهد تهیه لوازم ساختمانی برای پیمان کار ساختمان را نمی توان بر اساس قراردادی که با پیمان کار منعقد ساخته است، مسئول خسارات ناشی از عدم انجام تعهدات قراردادی در برابر کارفرما شناخت، اما بحث در مورد مسئولیت غیر قراردادی، جای طرح دارد. در این مساله آن چه می تواند متعهدله را با شخص ثالث مرتبط سازد، خودداری ثالث از انجام تعهدی است که در برابر متعهد (پیمان کار) به عهده گرفته است. پس منشاء مسئولیت در درجه نخست، ترک تعهد قراردادی است که کارفرما در تشکیل آن دخالت نداشته است، ولی همین تخلف قرارداد به علت ارتباط با موضوع قرارداد کارفرما و پیمان کار می توان با وجود عضو معنوی خود مصداقی از تسبیب در ورود خسارت به کارفرما محسوب شود. به این جهت هرگاه پیمان کار ورود قوه قاهره را که از عدم انجام تعهد شخص ثالث ناشی شده است، اثبات کند، خود او از مسئولیت قراردادی در برابر کارفرما مبرا نخواهد شد. اما مانعی در تحقق مسئولیت غیر قراردادی به عهده شخص ثالث در برابر کارفرما، به نظر نمی رسد. برای تحقق مسئولیت غیر قراردادی و تسبیب لازم نیست عمل زیان بار، فعل باشد. بلکه ترک فعل هم می تواند در صورتی که ورود زیان عرفاً مستند به آن باشد، سبب محسوب شده و مشمول مقررات تسبیب شود. مثلاً شخصی را که عهده دار مراقبت در فعالیت دستگاه موتور برق شده است، می توان در صورت از کار افتادن موتور در اثر ترک وظایف مربوط عرفاً سبب ورود خسارت ناشی از متوقف شدن کار دستگاه مربوط شناخت. همچنین عنوان مال، مذکور در ماده ۳۳۱ قانون مدنی تنها شامل اموال عینی نیست. بلکه منافع عین را نیز در بر می

گیرد. بنابراین اگر در صورت خودداری شخص ثالث از ایفای تعهدی که در برابر متعهد داشته است، منافع اموال متعهدله تلف شود، شخص ثالث را مطابق ماده ۳۳۱ قانون مدنی می توان مسئول جبران خسارت وارد بر متعهدله (کارفرما) دانست. همچنین اقدام شخص ثالث در خودداری از انجام تعهدی که در برابر متعهد قرارداد دیگر، داشته است می تواند به استناد ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی، در صورتی که سبب عدم انجام تعهد آن قرارداد شود، مسئولیت او در برابر متعهدله آن قرارداد محسوب گردد، زیرا مطابق ماده ۱ مسئولیت مدنی هر کس بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی احتیاطی لطمه ای بر مال یا هر حق دیگر افراد وارد کند که سبب زیان دیگری شود، مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود خواهد بود. در ثبوت این حکم نیز تفاوتی بین فعل و ترک فعل وجود ندارد. مقررات تسبیب قانون مدنی در مقایسه با قانون مسئولیت مدنی در مواردی با هم تطبیق دارد و در موارد دیگری هم تفاوت دارد که به علت خارج از بحث بودن به آن پرداخته نمی شود.

۲. تاثیر عمل شخص ثالث در عدم انجام تعهد قراردادی متعهد

عمل شخص ثالث به دو صورت ممکن است در عدم انجام تعهد قراردادی موثر باشد.

- عمل شخص ثالث باعث سلب اراده و اختیار از متعهد در اجرای تعهد قراردادی او می شود، به صورتی که نسبت به متعهد یکی از موارد قوه قاهره به حساب می آید، مانند اینکه شخص ثالث با طرح شکایت موهوم متعهد علیه که دایر کردن غرفه ای را در یک نمایشگاه چند روزه برای شخص ثالث بر عهده گرفته است، مانع اجرای تعهد قراردادی او شود یا متعهد را در مدت لازم برای اجرای تعهد، در مکانی بازداشت کند و به این وسیله فرصت اجرای تعهد از دست برود. در این گونه موارد مسئولیت متعهد قراردادی، با اثبات مانع مزبور و به استناد قوه قاهره منتفی است، اما متعهدله می تواند خسارت ناشی از عدم اجرای تعهد را از شخصی که مانع اجرای تعهد بوده است براساس تسبیب درخواست کند.

• عمل شخص ثالث اختیار را از متعهد سلب نمی کند لیکن همچون معاون ، متعهد را تحریک بر نقض تعهد می کند متعهد در اثر تحریک پذیری از اجرای تعهد خودداری می کند. در چنین موردی بی تردید ، متعهدله می توان خسارت ناشی از عدم اجرای تعهد را از شخص متعهد درخواست کند ، زیرا فرض این است که متعهد با امکان اجرای تعهد ، از ایفای آن خودداری می کند و تقصیر او ثابت است. اما سوالی که در اینجا مطرح می شود این است که آیا برای شخص ثالث نیز می توان مسئولیتی شناخت ؟ مثلاً هرگاه شخصی ، هنرپیشه ای را که در یک قرارداد در برابر متعهدله ، بازی در نقشی را در یک فیلم سینمایی یا یک تئاتر بر عهده گرفته است ، با پرداخت پول اضافی بر خودداری از انجام تعهد قراردادی او را وادار سازد ، آیا می توان شخص ثالث را مسئول خسارات ناشی از عدم ایفای نقش بازیگری متعهد شناخت ؟ برخی از نویسندگان حقوق مدنی فرانسه ، با ذکر مثالی که آورده شد اظهار نظر به مسئولیت شخص ثالث به عنوان شریک در عمل غیر مجاز مسئول تلقی کرده اند. منتها پس از طرح سوالی در مورد این که آیا مسئولیت شخص ثالث قراردادی است یا غیر قراردادی ، ابراز کرده اند که این مسئولیت غیر قراردادی است ، زیرا فرض این است که هیچ رابطه قراردادی بین شخص ثالث و متعهدله زیان دیده وجود ندارد تا بتوان برای شخص ثالث مسئولیت قراردادی شناخت و مسئولیت شخص ثالث ، مسئولیت کیفری یا شبهه کیفری است. اما در حقوق ایران در این که شخص ثالث در برابر متعهدله زیان دیده ، مسئولیت قراردادی ندارد ، تردیدی نیست. و پذیرش مسئولیت غیر قراردادی برایشخص ثالث ، در این گونه موارد ، به خصوص در حقوق ایران نیز منتفی به نظر می رسد. زیرا بر تکیه بر ملاک قانونی مربوط ، به خصوص ماده ۳۳۲ قانون مدنی ایران که می گوید : «هرگاه یک نفر سبب تلف مالی را ایجاد کند و دیگری مباشر تلف شدن آن مال باشد مباشر مسئول است نه مسبب ، مگر اینکه سبب اقوی باشد به نحوی که عرفاً اتلاف مستند به او باشد. می توان به این نتیجه رسید که مسئولیت منحصرأ بر عهده متعهد متخلف قرارداد است نه شخص ثالث ، مگر اینکه تاثیر عمل

شخص ثالث در خودداری متعهد از اجرای تعهد قراردادی، قوی تر از اراده متعهد باشد.

ب : شخص ثالث مستقیماً از اجرای تعهد متعهد جلوگیری می کند

هرگاه بیگانه ای از اجرای تعهد جلوگیری کند و برای متعهد چیرگی بر او ممکن نباشد، باید آن را در حکم قوه قاهره به شمار آورد مگر اینکه بتوان دخالت بیگانه را پیش بینی کرد و مسئولیت آن را بر عهده مدیون گذاشت. برای دخالت شخص خارجی در عدم انجام تعهد متعهد مثال های زیادی وجود دارد: از جمله اینکه مال مورد امانت را دزد برآید، یا رقیبی مکار کارگران موسسه را به اغتشاش ترغیب کند و... در این گونه موارد دو حالت قابل تصور است.

۱. این که تقصیر متعهد باعث ارتکاب فعل ثالث نباشد و دخالت بیگانه در عدم انجام تعهد پیش بینی نشده باشد که مسئولیت را به صورت مطلق به متعهد تحمیل کند در این مورد مسئله از مصادیق قوه قاهره بوده و متعهد مسئولیت قراردادی ندارد. منتها باید افزود که جلوگیری ثالث علت منحصر عدم انجام تعهد یا تاخیر در انجام آن باشد در غیر این صورت اگر آن حادثه با تقصیر متعهد در آمیزد ضمان هر دو را به دنبال دارد و تنها احتمال می رود که از مسئولیت متعهد کاسته شود.

۲. تقصیر متعهد در دخالت ثالث در مزاحمت برای انجام تعهد متعهد وجود دارد و یا این که طرفین دخالت ثالث را پیش بینی و در این مورد هم عدم انجام تعهد را بر عهده متعهد قرار می دهند. که در این جا مسئولیت متعهد جاری و او پاسخ گوی خسارت ها در مقابل طرف مقابل است.

نتیجه گیری

برخلاف آنچه معمولاً گمان می شود جبران خسارت به صورت پرداخت مبلغی پول تنها هدف مسئولیت مدنی در ارتباط با زیان دیده نیست بلکه جبران و جلوگیری از ورود خسارت در آینده و رفع تجاوز نسبت به حقوق خواهان نیز یکی از هدف های مسلم مسئولیت مدنی

است. جبران خسارت بر آسیب ناشی از حقوقی که ماهیت اقتصادی و مالی ندارد و کاملاً معنوی است، ممکن نمی باشد. از این رو برای توجیه آن باید هدف دیگری را برای مسئولیت مدنی در نظر گرفت که همانا ارضاء خاطر یا دلجویی از زیان دیده است و پرداخت مبلغی به زیان دیده تنها جهت ایجاد تعادل روانی و احساساتی زیان دیده صورت می گیرد. مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر نوعی از مسئولیت به وجود آمده برای طرفین بر مبنای قرارداد است. که نتیجه این مسئولیت عامل اصلی به وجود آورنده آن قرارداد یا حکم خاص قانون است. و تعهدی برای جبران خسارت در مواردی خاص برای متعهد به وجود می آورد و او را ملزم به جبران خسارت می نماید که مستقیماً ناشی از تخلف او نیست. به طور کلی این مسئولیت در دو حالت کلی به وجود می آید. ۱. حالتی که متعهد به خاطر خودداری ثالث از انجام تعهدی که در مقابل او داشته است یا فعل مستقیم ثالث ملزم به جبران خسارت می شود ۲. حالتی که متعهد بر اساس حکم قرارداد یا حکم خاص قانون در موارد استثنایی مسئولیت غیر رادر ایجاد خسارت به عهده می گیرد. هدف اصلی مسئولیت مدنی با تنبیه و مجازات خصوصی عامل زیان توسط زیان دیده با تحمیل مسئولیت بر او محقق می شود زیرا او با انجام فعل زیانبار به منافع مشروع زیان دیده تجاوز و تعدی نموده است و تحمیل مسئولیت بر او موجب می شود که اولاً نتایج و پیامدهای فعل زیانبار را خود تحمل می کند ثانیاً تحمل این پیامدها موجب می شود که او احتیاط بیشتری نماید و از انجام مجدد چنین عملی اجتناب کند. در حقوق نیز به اعتقاد بسیاری از حقوقدانان پیشگیری از روی دادن حادثه زیانبار از جبران خسارت مهمتر است پس اگر چه صرف مسئول بودن اشخاص و اعمال و مقررات مسئولیت مدنی موجب احتیاط بیشتر آن می شود اما این هدف مستقیم و اصلی مسئولیت مدنی نیست، بلکه وجود مسئولیت مدنی مستلزم وجود احتیاط بیشتر اشخاص می شود از اینرو در باور این عقیده که بازدارندگی یکی از کارکردهای مهم مسئولیت مدنی است، تردیدی وجود ندارد.

منابع و مأخذ

آرشیو حقوقی کیهان، آراء ۱۳۲۸ تا ۱۳۴۲

- باریکلو، علی رضا، مسئولیت مدنی، انتشارات میزان، چاپ سوم، ۱۳۸۹.
- حسینی عاملی، محمد جواد، مفتاح الکراره، انتشارات موسسه آل بیت، چاپ اول، قم، ۱۳۶۲.
- زکی، محمود جمال الدین، مشکلات المسئولیه المدنيه، انتشارات بی جا، ترجمه حوزه علمیه قم، ۱۹۸۷.
- شهیدی، مهدی، آثار قراردادها و تعهدات، انتشارات مجد، چاپ چهارم، ۱۳۸۹.
- شهیدی، مهدی، تشکیل قراردادها و تعهدات، انتشارات مجد، چاپ هفتم، ۱۳۸۸.
- صفایی، حسین، حقوق مدنی و حقوق تطبیقی، انتشارات میزان، چاپ دوم، ۱۳۸۶.
- طباطبایی، علی، ریاض المسائل، انتشارات موسسه النشر الاسلامی، چاپ اول، قم، ۱۴۲۲ قمری.
- کاتوزیان، ناصر، وقایع حقوقی، جلد ۵، انتشارات شرکت سهامی انتشار، چاپ چهاردهم، ۱۳۸۸.
- کاتوزیان، ناصر، مسئولیت مدنی، جلد ۱، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ نهم، ۱۳۹۰.
- کاتوزیان، ناصر، اعمال حقوقی، جلد ۳، انتشارات شرکت سهامی انتشار، چاپ دوازدهم، ۱۳۸۶.
- کاتوزیان، ناصر، ضمان قهری، انتشارات شرکت سهامی انتشار، چاپ نهم، ۱۳۸۶.